

**ПРАВОВІ ОСНОВИ
СУДОВОГО
АДМІНІСТРУВАННЯ
ТА СУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Навчальний посібник

Харків
«Право»
2019

УДК 347.96(477):005.5

П68

*Рекомендовано до друку на засіданні
кафедри судоустрою та прокурорської діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 2 від 14.01.2019 р.)*

Рецензенти:

О. В. Щербанюк – д. ю. н., доц., завідувач кафедри правосуддя
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

О. З. Хотинська-Нор – д. ю. н., доц., професор кафедри право-
суддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Авторський колектив:

Л. М. Москвич – д. ю. н., проф. (розділ 11; підрозділи 1.2; 4.1; 4.4;
6.2–6.7; 8.5); *А. В. Іванцова* – к. ю. н., доц. (підрозділи 7.1; 7.2; 7.11–
7.18); *Ю. І. Крючко* – к. ю. н., доц. (підрозділи 8.1–8.4); *О. О. Овсян-
нікова* – к. ю. н., доц. (розділ 10; розділ 3; підрозділи 1.1; 1.3; 1.8–1.9;
2.6; 4.5–4.10; 8.6–8.8; 8.10; 9.6–9.11); *О. М. Овчаренко* – д. ю. н., доц.
(підрозділи 1.4–1.7; 4.2–4.3; 5.1–5.6; 6.1; 6.8, 6.9); *І. О. Русанова* –
к. ю. н., доц. (підрозділи 9.1–9.5; 9.12); *Р. Р. Трагнюк* – к. ю. н., доц.
(підрозділи 5.10; 5.11; 8.9); *І. В. Юрєвич* – к. ю. н., доц. (розділ 2
(підрозділи 2.1–2.5; 2.7–2.9); підрозділи 5.7–5.9; 6.10–6.12; 7.3–7.10)

Правові основи судового адміністрування та судової діяльності :
П68 навч. посіб. / [Л. М. Москвич, О. О. Овсяннікова, А. В. Іванцова
та ін.]. – Харків : Право, 2019. – 396 с.

ISBN 978-966-937-596-4

У навчальному посібнику на основі чинного законодавства, практики його застосування і досягнень правової науки розглядаються ключові компетентності щодо адміністрування в суді.

Навчальний посібник розрахований на студентів, слухачів, курсантів юридичних закладів вищої освіти. Книга також буде корисною викладачам, правознавцям-практикам, усім, кого цікавлять правові основи адміністрування у суді.

УДК 347.96(477):005.5

© Москвич Л. М., Овсяннікова О. О.,
Іванцова А. В. та ін., 2019

© Оформлення. Видавництво «Право», 2019

ISBN 978-966-937-596-4

Розділ 1

РОЛЬ ТА ЗАВДАННЯ СУДУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

1.1. Судова влада: поняття та ознаки

Існує декілька підходів до тлумачення поняття «судова влада». Відповідно до *першого* судову владу визначають як сукупність судових установ, тобто як владу державного органу — суду. Такий підхід має назву організаційного, оскільки пов'язаний він з характеристикою судової системи, принципів її організації, правовим статусом суддів, місцем суду в системі інших державних органів.

Другий підхід зветься функціональним. За ним судова влада визначається як сукупність повноважень суду з відправлення правосуддя, тобто діяльність суду по розгляду й вирішенню у визначеній законом процесуальній формі справ, що мають юридичні наслідки.

Третій підхід (організаційно-функціональний) поєднує два перших і визначає судову владу як систему створених згідно з законом органів, наділених виключними повноваженнями по розгляду юридично значущих справ, що мають юридичні наслідки, із застосуванням спеціальної процедури.

Однак зазначені підходи до визначення поняття судової влади не враховують її владних проявів, державноатрибутивної природи. Також не дається відповіді, чому судова влада є однією з гілок державної влади, які ознаки споріднюють її з законодавчою та виконавчою гілками державної влади, а які є притаманними лише владі судовій, характеризують її виключність і самостійність. Це дає підстави для виокремлення загальних ознак судової влади, які характеризують цей інститут як владний, так і специфічних ознак, які акцентують на особливій природі судової влади.

Загальні ознаки судової влади:

1. *Соціальний характер.* Судова влада належить до сфери соціальних відносин. Потреба суспільства в особливій сфері розв'язання юридичних справ визначається в першу чергу неминучістю й систематичністю виникнення в ньому низки конкретних ситуацій, здебільшого конфліктного характеру, що потребують постійного вирішення на підставі встановлених державою правил шляхом підведення конкретних обставин під найбільш типові можливості врегулювання поведінки людей.

Обов'язковий характер актів судової влади, забезпеченість їх засобами примусового виконання свідчать, що суд у взаємовідносинах із суб'єктами судочинства є саме органом влади, який, будучи інститутом із владними повноваженнями, впливає на їх поведінку.

2. *Структура владовідносин.* Природа судової влади характеризується через соціальні відносини, які мають певну структуру: суб'єкт, об'єкт і зміст відносин між ними. Кожен із цих елементів має свою специфіку, яка відбиває місце суду в суспільстві. Стосовно першого елемента можна виділити два види суб'єктівучасників відповідних владовідносин. Поперше, це суб'єкт — носій влади, який може бути одноособовим (суддя) або колегіальним (колегія суддів, народні засідателі, присяжні). Подруге, суб'єктом є та особа (декілька осіб), щодо якої (яких) здійснюється владний примус носієм влади (суб'єктадресат). Це громадяни, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи, державні органи та ін., які з різних підстав стають учасниками судового розгляду справи, набуваючи певного процесуального статусу на цей період (як з власної ініціативи, подаючи звернення до суду, так і вимушено, наприклад, у разі вчинення особою злочину й необхідності притягнення її до відповідальності).

Судовій владі властивий особливий об'єкт, тобто те, з приводу чого виникають відносини: суд — учасники судового процесу. Необхідність розв'язання юридично значущої справи виникає, коли існує певна невизначеність у суспільних відносинах або має місце порушення норми права і відновити первісний стан неможливо без винесення владного припису судом. Об'єкт судової влади складають правові питання, що стають предметом судового розгляду. Від-

повідно до ч. 2 ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Суд, будучи владним суб'єктом, має певні зобов'язання перед учасниками процесу: прийняти у провадження справу або скаргу, вчасно призначити і провести судові засідання, забезпечити сторонам рівність у дослідженні обставин справи тощо. Кожна зі сторін, будучи підвладною суду, одночасно має право вимагати від нього певних дій і рішень, а суд відповідно до закону зобов'язаний виконати їх вимоги. У визначених законом випадках підвладні суду сторони мають право відмовитись від застосування судової влади або прийняти владне рішення, обов'язкове для суду (відмова від позову, примирення потерпілого й обвинуваченого у справах приватного обвинувачення та ін.). Особливістю судової влади є наявність у ній одночасно як незалежності судді від інших учасників судового розгляду, так і необхідності враховувати їх процесуальні позиції, права й вимоги. Це свідчить про специфічний зміст владовідносин, що складаються в процесі реалізації судової влади, їх владноарбітральний характер, який поєднує елементи імперативності й диспозитивності.

3. Цілеспрямованість. Ця ознака передбачає усвідомлення владовідносин всіма їх учасниками. Не випадково у сфері судової влади важливе правове значення мають такі поняття як «дієздатність» і «осудність», які свідчать про здатність особи усвідомлювати, розуміти свої дії, осмислено й цілеспрямовано будувати свою поведінку. Судова влада має ціль: розв'язати правовий конфлікт, визначити спосіб поновлення порушеного права та вид відповідальності винної у порушенні права особи, сприяти суб'єктам права в реалізації їх прав.

4. Вольовий характер. Ця ознака виражається у прийнятті судового рішення щодо порушеного й розглянутого в судовому засіданні питання. Вольовий акт судової влади матеріалізується в судовому рішенні, яке є обов'язкове для виконання на всій території України.

5. Регулююче й організаційне призначення. Владовідносини виникають у суспільстві, коли воно потребує узгодження волевиявлень і намірів окремих його членів. За допомогою судової влади усувається локальна соціальна напруга й відновлюються спокій і правопорядок у суспільстві.

Застосовуючи правові норми до конкретних життєвих ситуацій, судова влада впливає на суспільні відносини також шляхом уточнення й конкретизації правових норм. Судове тлумачення, оцінка конституційності окремих правових положень, право Конституційного Суду тлумачити Основний Закон країни дозволяють судовій владі доповнювати той організаційний вплив на суспільні відносини, який здійснює законодавча влада.

6. Примусовий характер. На відміну від законодавчої й виконавчої гілок влади примус, який застосовує судова влада, має не загальний, а завжди конкретний і персоніфікований характер. Визначаючи вид, характер, розмір примусу, суд у своєму рішенні зобов'язаний вказати його точно й конкретно. Він визначає всі персональні дані правопорушника, і крім нього ніхто не може бути притягнутий до відповідальності. Але суд повинен зіставляти примус, який призначається, з характеристиками й індивідуальними особливостями суб'єкта, щодо якого він застосовується.

Примус, характерний для судової влади, є доволі специфічним. З одного боку, функціонуючи у правовій сфері, вона вправі застосовувати примус — від владного посвідчення юридичного факту або порушеного права до застосування до винної особи покарання у вигляді позбавлення волі. З другого боку, судова влада своїми власними силами не в змозі реалізувати жодного заходу примусу, які вона визначила у своїх владних (судових) актах. Для цього необхідні державні ресурси, дії виконавчої влади. Тому судова влада може ефективно функціонувати лише у взаємодії з іншими гілками влади в межах системи стримувань і противаг.

Специфічні ознаки судової влади:

1. Об'єктивність. Будьяке процесуальне рішення, винесене суддею одноособово або колегією суддів, сприймається об'єктивно. Право є об'єктивним критерієм правомірності дій судової влади, оскільки воно зосереджує систему цінностей, підвладних сфері реалізації судової влади. Застосовуючи право, вирішуючи конфлікт на підставі норми права, судова влада об'єктивно реалізує суспільну думку підвладних. Воля судді (суддів), викладена в ухвалі, постанові, рішенні, вироку, трансформується у волю судової влади, яка знайшла своє матеріальне закріплення в акті судової влади, винесеному

від імені України. Саме тому рішення суду повинні мати соціальне підґрунтя в праві. Приймаючи рішення, судді обов'язково аргументують його, посилаючись на правову норму. Закон передбачає право сторони висловити недовіру судді, мотивуючи його заінтересованістю у справі, а також низку обставин, які виключають участь судді у справі саме внаслідок його можливої упередженості (правила відводу суддів передбачені процесуальним законом).

2. *Легітимність*. Легітимність дуже тісно пов'язана із законністю, а законність є обов'язковою умовою легітимності. Держава має чітко окреслити предметну сферу судової влади, визнавати виключність її повноважень у цій царині. Різні суб'єкти правовідносин повинні зважати на її компетентність, самостійність і погоджуватися на використання нею всіх необхідних повноважень для вирішення конфлікту, підкорюватися велінням судової влади щодо добровільного та свідомого виконання її актів.

Але легітимність передбачає не лише відповідність судової влади вимогам закону, а й неформальне, процесуально не визначене ставлення суспільства до судової влади та її рішень. Формуванню її легітимності сприяє не лише законність і справедливість дій та рішень суду, а й уміння суддів, зокрема головуючого в судовому процесі, правильно побудувати відносини з учасниками процесу та іншими особами, присутніми в залі судового засідання, тощо.

До чинників, що впливають на рівень легітимності судової влади, належать: а) незалежність і безсторонність суду при розв'язанні юридичних справ; б) об'єктивність процесу пізнання, правильність його результату; в) справедливість у матеріальноправовому (відповідність діянню і покарання за нього) і процесуальноправовому (надання сторонам рівних можливостей для відстоювання своїх інтересів) аспектах; г) законність (відповідність дій і рішень суду правовим нормам).

3. *Нормативність*. Соціальна сфера, у якій функціонує судова влада, і процес реалізації нею своїх владних повноважень, їх зміст і форма здійснення закріплені в нормах матеріального і процесуального права.

Судова влада здійснюється лише у передбаченій законом процедурі, порушення якої є передумовою визнання діяльності суду не-

правомірною. Нормативне закріплення судової процедури гарантує не лише правомірність дій суду, а й можливість їх наступної перевірки, своєчасного виявлення й усунення судових помилок.

4. *Особлива предметна сфера.* Предметна сфера функціонування судової влади має виключний характер. Судову владу залучають до дії лише в умовах розгляду юридичної справи, тобто за умов, якщо: а) хоча б два суб'єкти знаходяться у стані суперечки; б) спір виник щодо відносин, які регулюються правом. Таким чином будь-який конфлікт, що має правову природу, може стати предметом розгляду судової влади. Усі конфлікти, що належать до юрисдикції судової влади, мають конкретний, індивідуалізований характер. Завжди відомі сторони конфлікту, час, місце й обставини його виникнення, оскільки це є необхідною передумовою звернення до суду.

5. *Ситуативний характер.* Судова влада функціонує лише за умови звернення до неї суб'єктів права. За своєю ініціативою суд не розпочинає розгляд юридичних справ, тобто судова влада «пробуджується» актом звернення до суду і функціонує на час розгляду справи.

Усі вищезазначені ознаки в сукупності, доповнюючи одна одну, дозволяють визначити поняття судової влади з урахуванням її владної сутності.

Отже, *судова влада — це специфічна гілка єдиної державної влади, яка має власну виключну компетенцію щодо розгляду юридично значущих справ, що мають правові наслідки, і реалізується виключно конституційними органами (судами) в межах закону та спеціальних (судових) процедур.*

1.2. Функції судової влади

За лексичним значенням термін «функція» означає «обов'язок, коло діяльності, призначення, роль». Поняття «функція» використовується для характеристики певного кола діяльності, що виконується яким-небудь органом чи особою. Іншими словами «функція» — «це головна спільна мета організації, чітко визначена причина її існування».

Функції судової влади є похідними від функції державної влади та держави взагалі. Тому система функцій, покладених на систему судових органів в конкретній державі, залежить від рівня соціального, правового, економічного розвитку держави. Але головною функцією держави, яка передана саме судовій владі, є функція правосуддя. Однак судова влада може наділятися і додатковими функціями, які мають відбивати саме державно-владний її характер. Зокрема, мова йде про функції судового контролю.

Отже, функції судової влади визначають її інституційність і суспільну цінність. Важливо акцентувати, що вони об'єктивно існують не у розрізненому вигляді, а утворюють органічну систему, зміст якої залежитиме від ролі судової влади (її місця) в державному механізмі. При цьому вони характеризуються цілісністю і завершеністю для кожної формації на певному етапі історичного розвитку судової системи. В науковій літературі на підставі порівняльно-правового і історико-правового аналізу доводиться, що функції судів видозмінюються відповідно під впливом комплексу об'єктивних і суб'єктивних чинників, таких, як: розвиток і вдосконалення реальних потреб суспільства і держави у здійсненні правосуддя; національні традиції державотворення та правотворення; вид правової системи; форма державно-політичного режиму; форма державного правління; форма територіального устрою держави; роль і місце судової влади в механізмі держави тощо, що в цілому є ознакою невинного та послідовного пошуку стандартів (моделі) ефективного функціонування суду.

Якщо поглянемо в ретроспективі на призначення інституту суду в суспільстві, можемо розкрити еволюцію його функцій, що полягають у розв'язанні соціальних конфліктів → розв'язанні окреслених законом кола правових конфліктів → розв'язанні всіх правових конфліктів, що виникають у соціумі.

У деяких країнах на суди окрім вирішення правових конфліктів (спорів) покладається й вирішення правових питань неспірною характеру. Але зазначимо, що, по-перше, ця функція навряд чи може вважатися такою, що визначає причину функціонування суду, по-друге, враховуючи глобалізаційну проблему збільшення навантаження на суди, більшість держав пішли шляхом передачі цієї

функції іншим, несудовим органам. Тому основною функцією судової влади, що чітко вказує на мету її існування, є саме розв'язання правового конфлікту. Усі інші правомочності суду (судовий контроль за діяльністю органів досудового розслідування, органів виконавчої влади, перегляд справ вищестоящим судом тощо) існують заради розв'язання правового спору, наприклад, між підозрюваним (обвинуваченим) і органами досудового розслідування (щодо обмеження чи порушення права), між фізичною чи юридичною особою і владним суб'єктом, між судом і суб'єктом, незадоволеним рішенням суду, та ін. Надання роз'яснень щодо питань судової практики, участь у формуванні суддівського корпусу тощо не можна вважати функціями суду, оскільки ці правомочності націлені саме на забезпечення виконання судом свого завдання — підтримання й відновлення в разі порушення режиму законності й верховенства права шляхом розв'язання правових спорів.

Отже, основне завдання суду — забезпечення дотримання (збереження) режиму законності й верховенства права в суспільстві. Ця мета акумулюється основною функцією суду — розв'язання правових конфліктів у режимі здійснення правосуддя. Правосуддя є змістом судової діяльності. Інакше кажучи, кожного разу при зверненні до суду він здійснює так зване «право судіє», «судження про право», встановлює, чи є порушення права, ким і чиє право порушено, як його відновити, як покарати винного в порушенні цього права. Цей алгоритм логічних операцій кожного разу здійснює кожен суд, розв'язуючи правовий конфлікт.

Функції судової влади — це напрям і види здійснення правосуддя судами (Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції) з метою вирішення юридично значущих справ (спірного та безспірного характеру), що мають правові наслідки у рамках і порядку, передбачених Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами України.

Систему функцій судової влади становлять:

1. Розгляд і вирішення по суті правових конфліктів, що виникають у суспільному житті між фізичними особами, між фізичними й юридичними особами, між юридичними особами з приводу порушення їх прав і законних інтересів, передбачених кримінальним, ци-

вільним, господарським, адміністративним, міжнародним, екологічним, сімейним, житловим, конституційним, податковим чи іншим законодавством.

Підставою для звернення особи до суду за розглядом правового конфлікту є неправомірні дії (бездіяльність) або рішення державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних чи фізичних осіб, які: (а) порушують передбачені законом права цих осіб, (б) перешкоджають вільному використанню закріплених прав, (в) накладають на осіб не передбачені законом (або іншим документом, що засвідчує права особи) обов'язки, (г) безпідставно притягують особу до відповідальності.

Наведені питання стають предметом судового розгляду. Вирішення таких правових конфліктів відбувається в судовому засіданні в порядку, закріпленому процесуальним законодавством. За результатами розгляду справи суд може визнати дію (бездіяльність) або рішення однієї зі сторін спору незаконним і зобов'язати задовольнити вимоги іншої сторони (припинити незаконну дію (бездіяльність), скасувати незаконне рішення тощо), а також учинити дії щодо поновлення порушеного права. Суд визначає вид і міру відповідальності винної сторони, а також розмір компенсації шкоди, спричиненої незаконними діями (бездіяльністю) або рішенням правам і законним інтересам постраждалої сторони. У разі визнання дії (бездіяльності) або рішення, що є предметом судового розгляду, законним, суд відмовляє стороні в задоволенні її скарги.

Зміст цієї функції полягає в тому, що виключно судові органи й судді як носії судової влади мають повноваження щодо юридичної оцінки правовідносин, що виникають у сфері застосування норми права. Суд (судді) компетентний зробити висновок про наявність порушених норм права, дати правову оцінку такому порушенню, визначити коло осіб, винних у цьому, та визначити вид відповідальності за таке порушення і, нарешті, окреслити заходи щодо поновлення порушеного права. Протягом такої діяльності суд (судді) судить про право, тобто здійснює правосуддя. Таким чином, правосуддя становить зміст судової діяльності по вирішенню юридично значущих справ, що мають правові наслідки.

2. Здійснення контролю за додержанням закону при обмеженні конституційних прав та свобод особи в межах кримінального та цивільного судочинства.

Всі дії органів досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності в межах розслідування кримінальних правопорушень, якими можуть зачіпатися конституційні права та свободи особи здійснюються виключно за дозволом суду (слідчого судді). Зокрема, наприклад, такі заходи забезпечення кримінального провадження, як судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна; затримання особи; запобіжні заходи — застосовуються виключно на підставі ухвали слідчого судді або суду.

Крім того, суд розглядає скарги на рішення, дії та бездіяльність слідчого та прокурора, однак подання скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора під час досудового розслідування не зупиняє виконання рішення чи дію слідчого, прокурора. Скарги на рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування розглядаються слідчим суддею місцевого суду не пізніше сімдесяти двох годин з моменту надходження відповідної скарги (крім скарг на рішення про закриття кримінального провадження, які розглядаються не пізніше п'яти днів з моменту надходження скарги) згідно з правилами судового розгляду, передбаченими КПК.

Також до компетенції суду віднесені питання обмеження прав та свобод людини, у випадках, не пов'язаних з кримінальним провадженням — у випадках, визначених законом, визнання особи недієздатною або обмежено дієздатною. Так, тільки суд може визнати особу недієздатною через психічне захворювання, коли вона не може розуміти значення своїх дій або керувати ними.

До компетенції суду також належить обмеження дієздатності громадянина, який внаслідок зловживання алкогольними напоями або наркотичними засобами ставить свою сім'ю у скрутне матеріальне становище.

За судовим рішенням примусово поміщається в стаціонарний медичний заклад особа, хвороба якої є загрозою для оточуючих, або особа, яка страждає тяжким психічним захворюванням.